

Турок В.В.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

Стаття присвячена обґрунтуванню основних підходів до дослідження торгівлі людьми з економічної точки зору, зокрема поясненню організаційної схеми функціонування ринку «живого товару», аналізу даного явища в контексті бізнесу, ринку праці та сфери тіньової економіки. В роботі дано авторське бачення понять «живий товар», «торгівля людьми», «внутрішня торгівля людьми», «транснаціональна торгівля людьми», «група ризику» та «регіон ризику», виходячи із специфіки дослідження процесу у соціально-економічній науці.

Ключові слова: торгівля людьми, живий товар, група ризику, регіон ризику.

Постанова проблеми. Проблема торгівлі людьми охопила практично всі регіони та країни світу, незалежно від рівня їх економічного розвитку. Одні з них виступають в ролі країни призначення, інші – в ролі країни походження та транзиту. Явище торгівлі людьми наділене якістю легко адаптуватися до найрізноманітніших умов. Як надмірний достаток, так і критична бідність можуть йому сприяти. У першому випадку формуються «споживачі» товару, а в другому – «продукт» їхнього споживання – власне «живий товар».

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Явище торгівлі людьми та їх експлуатації досліджується експертами Міжнародної організації праці (МОП), Міжнародної організації з міграції (МОМ), Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ), Дитячого фонду (ЮНІСЕФ), Організації Об'єднаних Націй (ООН), Міжнародного центру розвитку міграційної політики, Міжнародного жіночого правозахисного центру «Ла Страда-Україна». На державному рівні проблемою торгівлі людьми займаються різні урядові та неурядові організації, правоохоронні органи, відповідні відділи державних установ тощо. Різні аспекти цього явища розкриваються у працях К.Левченко, Л.Ковальчука, О.Удалової, О.Позняка, Є.Луценко, Л.Матіяшек, Ш.Сканлан, І.Шваб, В.Биковець, Р.Курінько, Д.Маршавіна, І.Дзялошинського, Є.Тюрюканової А.Аронович, Г.Тоерманна та ін.

Існуючі дослідження щодо торгівлі людьми спираються переважно на систему термінів, яка має юридичний характер. Однак розв'язання проблем, пов'язаних із торгівлею людьми, не може бути здійснено в контексті лише боротьби із злочинністю, надзвичайно важливими є соціально-економічні заходи протидії та попередження розвитку цього явища. Це визначає актуальність посилення соціально-економічних досліджень питання торгівлі людьми, формування відповідного понятійного апарату.

Формулювання цілей статті. Стаття присвячена обґрунтуванню основних підходів до дослідження торгівлі людьми з економічної точки зору, зокрема поясненню організаційної схеми функціонування ринку «живого товару», аналізу даного явища в контексті бізнесу, ринку праці та сфери тіньової економіки. В роботі дано авторське бачення понять «живий товар», «торгівля людьми», «внутрішня торгівля людьми», «транснаціональна торгівля людьми», «група ризику»

та «регіон ризику», виходячи із специфіки дослідження процесу у соціально-економічній науці.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Загальновизнане міжнародною спільнотою визначення «торгівлі людьми» наводиться у Протоколі ООН «Про запобігання і припинення торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми, і покарання за неї», який доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності. Визначення цього терміну зосереджується на діях кримінального угруповання, задіяного у процесі торгівлі людьми. В даному документі зазначено, що злочин вважається здійсненим, незалежно від факту перетину державного кордону. Тобто, мова йде як про зовнішню, так і про внутрішню торгівлю людьми. Зокрема, у ст. 3 Протоколу зазначається: «Торгівля людьми означає здійснювані з метою експлуатації вербування, перевезення, передачу, переховування або утримання людей шляхом погрози, силою або із застосуванням інших форм примусу – викрадення, шахрайство, обман, зловживання владою або делікатністю становища, шляхом підкупу у вигляді платежів або вигід, для одержання згоди особи, яка контролює іншу особу. Експлуатація включає, як мінімум, експлуатацію проституції інших осіб або інші форми сексуальної експлуатації, примусову працю або послуги, рабство або звичаї, подібні до рабства, підневільний стан або вилучення органів» [1, с.10; 2]. Подібні визначення містяться і в інших міжнародних документах, зокрема у Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми та Плані дій ОБСЄ з протидії торгівлі людьми.

Так, відповідно до Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми, «торгівля людьми» означає найм, перевезення, передачу, приховування або одержання осіб шляхом погрози або застосування сили чи інших форм примусу, насильницького викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою або безпорадним станом або наданням чи отриманням плати чи вигоди для досягнення згоди особи, яка має владу над іншою особою, для експлуатації. Експлуатація включає в себе, принаймні, експлуатацію проституції інших осіб чи інші форми сексуальної експлуатації, примусову працю чи послуги, рабство чи подібну до рабства практику, поневолення або вилучення органів [3].

Відповідно до ст. 124-1 попередньої редакції Кримінального кодексу України, визначення «торгівля людьми» трактувалося таким чином: «Торгівля людьми – це відкрите чи таємне заволодіння людиною, пов'язане з законним чи незаконним переміщенням

© Турок Василь Васильович, магістр міжнародних відносин, головний спеціаліст Департаменту економічного розвитку і торгівлі Закарпатської обласної державної адміністрації, тел. 0976709325, E-mail: vasylyturok@ukr.net

за згодою чи без згоди особи через державний кордон України або без такого для подальшого продажу або іншої оплатної передачі з метою сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, втягнення в злочинну діяльність, залучення в боргову кабалу, усиновлення в комерційних цілях, використання в збройних конфліктах, експлуатації праці». Проте, ст. 149 чинного Кримінального кодексу України дає принципово нове визначення цього злочину: «Торгівля людьми – це продаж, інша оплатна передача людини та здійснення стосовно неї будь-якої іншої незаконної угоди, пов'язаної із законним чи незаконним переміщенням за її згодою або без згоди через державний кордон України для подальшого продажу чи іншої передачі іншій особі (особам) з метою сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, втягнення у злочинну діяльність, залучення в боргову кабалу, усиновлення (удочеріння) в комерційних цілях, використання у збройних конфліктах, експлуатації її праці» [4].

Ці визначення трактуються з точки зору організованої злочинності і криміналізації процесу торгівлі людьми. В останніх дослідженнях цього явища йдеться про зміну тенденцій в організації торгівлі людьми. Так, наслідки міграцій, пов'язані з примусовою працею, включаючи сексуальну експлуатацію, не завжди пов'язані з вербуванням у країні походження. Особливо мова йде про ті країни, виїзд до яких не супроводжується посередницькою допомогою, наприклад, Росія. Організація експлуатації відбувається саме у країні призначення, до якої люди їдуть самостійно, а тому дане явище не пов'язане з вербуванням у країні походження. Тому сучасне визначення поняття «торгівля людьми» охоплює не усі аспекти цього злочину. Крім того, недосконалість визначення цього поняття в українському законодавстві призводить до невизначеності у трактуванні ситуацій, пов'язаних з іншими механізмами організації примусової праці.

Напрацювання зарубіжних і вітчизняних дослідників дозволяють зробити такі узагальнення. По-перше, проблема торгівлі людьми розглядається Міжнародною організацією праці (МОП) як результат глобалізації внаслідок світового та регіонального розподілу трудових ресурсів з точки зору вимушеної трудової міграції та примусової праці. Перспективними результатами застосування цього підходу є необхідність змін у сфері зайнятості та створення належних умов роботи.

По-друге, торгівлю людьми розглядають як проблему злочинності. Цей підхід досить поширений у політичній та правовій науці та відображений у «Протоколи з попередження торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми», прийнятому у 2000 р., що доповнив Конвенцію ООН про боротьбу з транснаціональною організованою злочинністю.

По-третє, торгівля людьми часто ототожнюється із нелегальною міграцією, і тут основними засобами протидії виступають суворі візові режими на кордонах, криміналізація нелегальної міграції тощо.

По-четверте, дане поняття може трактуватися лише у контексті торгівлі жінками та заняттям проституцією, що викликає неадекватне уявлення про проблему, тобто має місце моральний підхід. Таке враження виникло внаслідок того, що великий відсоток жінок та дівчат продається задля використання у примусовій проституції. Але цей феномен включає в себе набагато

ширше коло соціальних явищ, тоді як торгівля жінками є лише його складовою.

По-п'яте, торгівля людьми розглядається як порушення прав людини і відповідальність за це несуть самі держави [5, с. 54-61].

Розглядаючи дане питання з економічної точки зору, необхідно звернути увагу власне на поняття *торгівлі*. Великий тлумачний словник сучасної української мови дає таке його визначення: «торгівля – це купівля й продаж товарів» [6, с. 1257]. Відповідно до тлумачного словника сучасних товарознавчих термінів, – це «вид економічної діяльності у сфері товарообміну і просування товарів від виробника до споживача у формі купівлі-продажу та надання пов'язаних з цим послуг» [7, с. 141]. Економічна енциклопедія визначає торгівлю як «форму обміну продуктами праці й послугами, що історично зумовлена виникненням і розвитком товарного виробництва» [8, с. 659].

У свою чергу, *товар* як основний об'єкт торгівлі – це «будь-який предмет комерції або торгівлі» [6, с. 1255]. Термін «живий товар», відповідно до великого тлумачного словника сучасної української мови, стосується «людей, якими торгували й торгують в експлуаторському суспільстві», тобто це особи, які можуть бути предметом купівлі-продажу [6, с. 159]. Економічна енциклопедія визначає товар як «продукт праці, що задовольняє певну потребу людини та виготовлений для обміну» [8, с. 658]. Крім того, «товар – будь-який продукт виробничо-економічної діяльності; об'єкт купівлі-продажу, ринкових відносин між продавцями і покупцями» тощо [9, с. 387].

Авторська дефініція «живого товару» висвітлює економічну сторону цього поняття. *Живий товар* розглядається як суб'єкт, відповідно до якого застосовуються дії купівлі-продажу між продавцями та покупцями з ціллю отримання прибутку.

Відповідно, *торгівля людьми* – це вид економічної діяльності, який функціонує у тіншовій сфері ринкового середовища і полягає у задоволенні потреб споживача та отриманні прибутку постачальником в результаті процесу купівлі-продажу «живого товару».

Торгівля людьми може відбуватися як в межах однієї країни (*внутрішня торгівля людьми*), так і за участі декількох країн (*транснаціональна торгівля людьми*). Розвиток явища внутрішньодержавної торгівлі людьми спричинений значними відмінностями в економічному розвитку регіонів (аграрні та промислові регіони, депресивні регіони з високим рівнем безробіття і великі міста з можливостями сезонної роботи тощо) [10, с. 11].

Внутрішня торгівля людьми – це торгівля, яка носить національний характер і відбувається в межах однієї країни.

Транснаціональна торгівля людьми – це процес переміщення «живого товару» від постачальника до споживача за межі національних кордонів з метою отримання прибутку внаслідок поглиблення глобалізації та інтернаціоналізації міжнародних відносин.

Група ризику – це категорія людей, чий соціально-економічний та психологічний стан за тими або іншими ознаками не має стабільності, які практично не можуть перебороти труднощі, що виникли в їхньому житті та частіше інших потрапляють в тенета торговців людьми.

Регіон ризику – це територія або адміністративна одиниця країни, соціально-економічні та правові

характеристики якої є сприятливими для вчинення дій стосовно купівлі-продажу людини.

Сучасна форма рабства (торгівля людьми) в більшості випадків є спотвореною формою міграції, метою якої є накопичення коштів та забезпечення підтримки матеріально залежних осіб шляхом працевлаштування. В цьому випадку, протидія торгівлі людьми полягає у запобіганні в'їзду потенційних жертв у ту чи іншу країну. Таким чином, боротьба проти торгівлі людьми перетворюється на боротьбу проти нелегальної міграції, репресивними заходами якої є жорстка візова політика, суворий прикордонний контроль, криміналізація дій осіб, що сприяють нелегальному в'їзду чи перебуванню нелегальних мігрантів.

Головний компонент, який відрізняє торгівлю людьми від незаконного перевезення (контрабанди) людей, – це застосування сили, примусу та обману протягом всього цього процесу або на деяких його етапах з метою подальшої експлуатації людини. Трудові мігранти, які мають законні підстави перебувати й працевлаштовуватися за кордоном, також можуть опинитися в скрутних ситуаціях і зазнавати експлуатації, хоча механізмів захисту від таких випадків у них набагато більше [11, с.19-27].

Основні відмінності між торгівлею людьми та нелегальною міграцією полягають в наступному:

1) згода – при нелегальній міграції мігрант повністю поінформований про умови надання йому «послуг» і погоджується з ними. Згода, яку постраждали від торгівлі людьми давали вербувальнику на початковому етапі злочину не є дійсною, оскільки вона відносилася до обманних обіцянок вербувальників;

2) експлуатація – дії посередника щодо нелегального ввозу мігрантів закінчуються після прибуття до місця призначення, а торгівля людьми пов'язана з подальшою експлуатацією людини;

3) джерела фінансової вигоди – контрабандисти отримують прибуток від первісної плати що вноситься особою, яка погодилася на незаконне ввезення в іншу країну, а прибуток торговців людьми заснований на подальшій експлуатації;

4) транснаціональний характер – нелегальна міграція завжди пов'язана із фактом перетину кордону, оскільки метою мігранта є потрапляння до іншої країни. Торгівля ж людьми може здійснюватися і в межах однієї країни [10, с. 11-20].

Отже, важливо правильно розуміти відмінності між цими видами діяльності. Плутанина між ними часто призводить до того, що торгівля людьми розглядається як проблема імміграції, а не питання порушення прав людини. Ця проблема ще більше посилюється у зв'язку зі зростаючою тенденцією серед торговців, коли жертви спочатку незаконно перевозяться, а потім продаються у країні призначення [12, с.33].

Торгівля людьми є ринком, на якому жертви розглядаються в якості товару і продаються, купуються, торгуються або використовуються. У всьому світі завжди існував попит на послуги сектора проституції і дешевої праці. Цей попит виріс разом з ростом зарплат у високорозвинених країнах, особливо в сферах ринку некваліфікованої праці – роботи в якості домашньої прислуги, по догляду за людьми похилого віку та хворими в сім'ях, праці в сільськогосподарському секторі, в секторі заготівлі продуктів і будівництві.

Відносини між пропозицією і попитом носять складний характер, вони тісно переплітаються. У той час, як традиційна теорія ринку заснована на припущенні, що попит породжує пропозицію, в даному випадку, постійна пропозиція з боку некваліфікованих (мігрантів) робочих, які бажають отримати роботу або пропонують свої послуги, може породжувати попит на подібні послуги і працю, а не навпаки.

Експерти МОП виділили два найбільш важливих чинника, що сприяють торгівлі людьми. Так, на рівень пропозиції впливає безробіття чи недостатня зайнятість в країні серед молоді, особливо серед дівчат. Іншим важливим чинником, що впливає на пропозицію в країнах походження, є організована злочинність. Більш того, *попит* на жертв торгівлі людьми вищий в країнах, котрі більш відкриті процесу глобалізації та мають більш високий рівень проституції.

Хоча ринки можуть управлятися попитом і пропозицією, існує думка, що вони знаходяться під впливом «інституціональних рамок» або реакції на ринок торгівлі людьми в суспільстві, яка включає культурні зміни, а також наявність і застосування законодавства, та ефективне кримінальне переслідування і покарання [13, с. 25-27].

Злочин, як бізнес, являє собою раціональний вибір в цілях збільшення прибутків. Економічні дослідження злочину виходять з припущення, що індивіди вираховують можливості, прибуток, ризики і витрати, а потім приймають рішення. В даному випадку можливості створюються особами, бажаними мігрувати з країн проживання, а також попитом на їхні послуги в країнах призначення. У разі внутрішньої торгівлі людьми, міграція часто здійснюється з бідних сільських областей у фінансово більш благополучні міські райони.

Подібно легальному бізнесу, торгівля людьми орієнтована на отримання прибутку. Торговці також стежать за ринковими цінами та пристосовують свої методи до середовища, в якому вони працюють, і до ситуації на ринку праці. Злочинні організації, на відміну від законного бізнесу, отримують прибуток, надаючи незаконні товари та послуги на нелегальних ринках, сприяючи процвітанню тіньової економіки. Разом з тим, у випадку торгівлі людьми експлуатація часто виникає і на легальних ринках – в сільському господарстві, будівництві, секторі домашніх послуг, в сфері громадського харчування тощо. Таким чином, необхідно вивчати торгівлю людьми та їх експлуатацію в рамках законної економічної діяльності та зосередити увагу на економічних умовах (включаючи можливості ринку та його регулювання), які управляють бізнесом в цілому і незаконним підприємництвом (торгівлею людьми) зокрема [13, с. 27].

Таким чином, злочинний бізнес торгівлі людьми, безперечно пов'язаний з відмиванням грошей, підrobкою документів, віз й іншими видами протизаконної діяльності, наносить збиток як національній безпеці держав, задіяних в ньому, так і міжнародній безпеці в цілому. Наслідком цих процесів є підлив місцевих та міжнародних ринків праці, перешкоди соціально-економічному розвитку, підтримання нестабільності в суспільстві. Потрібно відмітити, що в тих країнах, де погано працюють структури безпеки та спостерігається корупція влади, торгівля людьми процвітає.

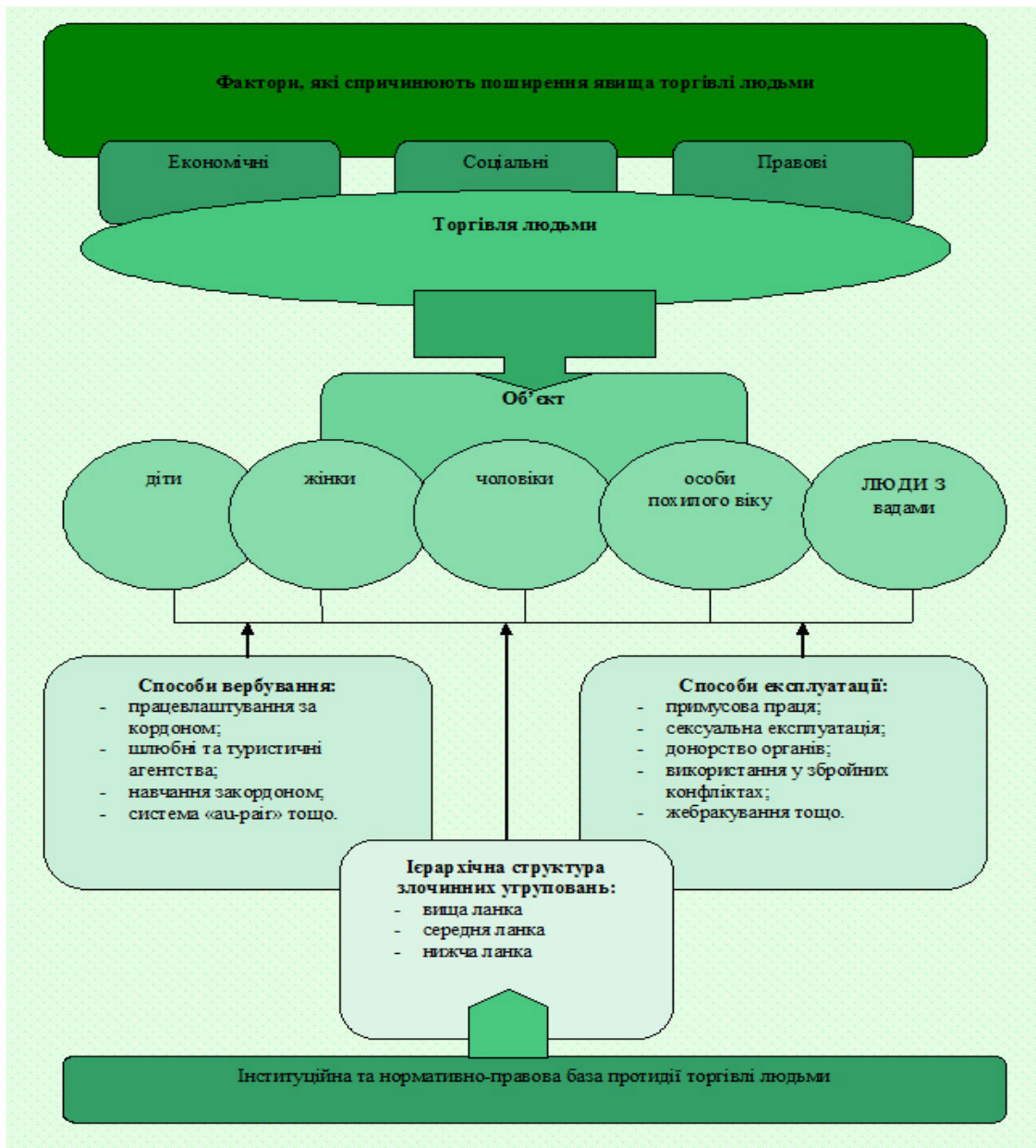

Рис. 1. Організаційна схема процесу торгівлі людьми

Отже, існує ще один аспект дослідження даної проблеми – це «відмивання» грошей в результаті торгівлі «живим товаром». І тут найпопулярнішими є такі методи «відмивання»:

- принесення готівки безпосередньо до фінансових установ (наприклад, в банк);
- використання готівки для купівлі активів з наступним їх продажем;
- використання прикриття легального бізнесу для включення готівки у фінансову систему.

З макроекономічної точки зору «відмивання» відіграє істотну роль у розвитку всіх інших нелегальних ринків, оскільки реінвестування ліквідних активів можливе лише після їх відділення від нелегальних джерел. Оскільки банки та інші фінансові установи ведуть облік своїх фінансових операцій, злочинець може здійснити даний процес за допомоги казино, нумізматичного, антикварного та ювелірного магазину, інвестиційної компанії, транспортного агентства тощо. Але все ж таки найбільш популярним зали-

шається метод вивозу «брудних» грошей контрабандою в іншу країну, у якій відсутні закони щодо обмеження крупних операцій з використанням готівки [14, с.10-164].

Тобто торгівля людьми є комплексною проблемою, пов'язаною з широким спектром питань, таких, як гендерні відносини, міграція та прикордонний менеджмент, організована злочинність, ринок праці, етнічні та збройні конфлікти. Не існує панацеї, за допомогою якої сектор безпеки може ефективно і остаточно усунути цю проблему, але дотримання прав людини є найважливішим чинником на шляху її вирішення.

Змінити стан справ може лише спільна боротьба з корінними причинами цього явища, а саме – вирішення проблем соціально-економічного розвитку регіонів. Крім того, цьому сприятиме зміцнення всіх рівнів державної влади, досягнення стабільності, налагодження роботи прикордонних та імміграційних служб тощо.

Сумним є той факт, що на даний момент не вистачає повних баз даних щодо масштабів торгівлі. Через нелегальний характер цього виду злочину і різноманітність його форм, основна маса даних несистематизована та фрагментарна. Джерелами інформації є поліцейські протоколи, судова статистика, інформація від неурядових організацій. Але, знову ж таки, стосується вона, в основному, сексуальної експлуатації жінок. Дані відносно дітей та чоловіків досить скупі. Для того, щоб вирішити цю проблему, необхідний уніфікований підхід до збору даних, міжнародний обмін та єдина методологія їх обробки.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, в контексті соціально-економічних досліджень торгівля людьми розглядається як вид економічної діяльності, який функціонує у тіншовій сфері ринкового середовища і полягає у задоволенні потреб споживача та отриманні прибутку постачальником в результаті процесу купівлі-продажу «живого товару». Фактори, що зумовлюють виникнення і

поширення цього явища, умовно можна поділити на ті, що визначають пропозицію, та ті, що зумовлюють попит на «живий товар». Торгівля людьми є ринком, на якому жертви розглядаються в якості товару і продаються, купуються та використовуються. Вона являє собою спотворену форму міграції, пов'язану з відмиванням грошей, підбркою документів, віз й іншими видами протизаконної діяльності, а тому наносить збиток як національній безпеці держав, задіяних в ньому, так і міжнародній безпеці в цілому. Результатом цього є підрив місцевих та міжнародних ринків праці, перешкод соціально-економічному розвитку держав, підтримання нестабільності в суспільстві.

Суттєвою перешкодою для наукових досліджень цього явища і формування ефективних заходів протидії йому є відсутність повноцінного дотримання норм міжнародного права. Відповідно питання розробки методів збору інформації про торгівлю людьми набувають значної актуальності.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Запобігання торгівлі людьми: навч.-метод. посіб. / К.Б. Левченко та ін.; заг. ред. К.Б. Левченко, О.А. Удалова. – К. : Міленіум, 2004. – 180 с.
2. Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children, supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime. Ratification. Режим доступу: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtmsg_no=XVIII-12-a&chapter=18&lang=en
3. Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми. Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_858
4. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
5. Процун М. А. Торгівля людьми як політологічна категорія / М.А. Процун // Панорама політологічних студій. – 2012. – Вип. 9. – С. 54-61.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.: Ірпінь: Перун, 2004. – 1440 с.
7. Пугачевський Г. Ф. Сучасні товарознавчі терміни: тлумач. слов. / Г.Ф. Пугачевський та ін. – К.: Київ. нац. торг.-економ. ун-т, 2008. – 160 с.
8. Економічна енциклопедія. У 3 т. / за ред. С.В. Мочерного та ін. – К.: Академія, 2000. – 952 с.
9. Райсберг Б. А. Современный экономический словарь / Б.А. Райсберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2003. – 480 с.
10. Протидія торгівлі людьми: посібник для дільничних інспекторів міліції. – Київ, 2012. – 40 с.
11. Биковець В. Діяльність роботодавців та їхніх об'єднань у попередженні нерегульованої зовнішньої трудової міграції, протидії торгівлі людьми та ліквідації дитячої праці: навч. посібн. / В. Биковець, Р. Курінько, Д. Маршавін; за заг. редакцією С. Литвин, В. Аніщенко. – К.: 2007. – 174 с.
12. Справочное руководство ОБСЕ по обучению полиции: Торговля людьми. Том 12, Вена, июль, 2013. – 209 с.
13. Ароновиц А. Анализ торговли людьми как бизнес-модели: путь к более эффективному предотвращению преступления / А. Ароновиц, Г. Тоерманн, Е. Тюриканова. – Вена, 2011. – 130 с.
14. Торговля людьми и легализация преступных доходов. Вопросы противодействия: научно-практическое пособие / под. ред. О.П. Левченко. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2009. – 271 с.

Одержано 15.09.2014 р.